

De sociale zekerheid, de alfa en de omega van de demografische vergrijzing?

Patrick Deboosere & Johan Surkyn

Patrick.Deboosere@vub.ac.be / Johan.Surkyn@vub.ac.be

DE SOCIALE ZEKERHEID, DE ALFA EN DE OMEGA VAN DE DEMOGRAFISCHE VERGRIJZING?

1. Demografie en het algemeen belang

Ogenschijnlijk is de demografie een wetenschap met weinig marge voor subjectieve interpretatie. Geboren worden en sterven is ieders lot en de wet van de grote getallen zorgt ervoor dat al die kleine levensgeschiedenissen samen vorm geven aan bevolkingsstructuren en bevolkingsprocessen. Wanneer we vertrekken van de huidige bevolkingsstructuur naar leeftijd en geslacht en van de waargenomen geboorte- en sterftcijfers, volstaan een aantal wiskundige bewerkingen om de toekomst uit te tekenen. Zo zou het kunnen zijn. Maar het gaat om de toekomst, zodat er ook wat hypothesen bij te pas komen zoals de toekomstige evolutie van de geboorten en van de levensverwachting. En dan komt migratie nog om de hoek kijken. Vooral dit laatste element heeft nogal wat invloed op over- en onderschattingen in bevolkingsprojecties. Ook kleine afwijkingen in de assumpties met betrekking tot geboorte en sterfte resulteren op termijn van een halve eeuw in behoorlijk grote verschillen. Terwijl er eind jaren tachtig nog vanuit werd gegaan dat België nooit de kaap van de 10 miljoen inwoners zou overschrijden en dat ons land tegen 2050 nog amper 5,7 miljoen inwoners zou tellen, zijn we in 2009 met 10,8 miljoen Belgen en verwacht het Planbureau in 2050 12,5 miljoen Belgen (Federaal Planbureau 2008). Niet alleen economen kunnen dus behoorlijk fout zitten bij toekomstprojecties. Ook de demografie beweegt zich op onbekend terrein wanneer ze de toekomst verkent. Betekent dit dat we beter geen kompas gebruiken om de toekomst in te gaan? Verre van. Zeker op korte termijn liggen bevolkingsprocessen in grote mate vast en bepaalt de structuur van de bevolking in grote mate wat we in de komende jaren kunnen verwachten. In paragraaf 2 gaan we in op de grote evoluties waar we niet aan kunnen ontsnappen.

Eerst staan we nog even stil bij de manier waarop demografische cijfers gebruikt worden in een veel fundamenteeler politiek-ideologisch debat. Cijfers zijn één zaak, maar de context waarbinnen die cijfers worden geplaatst geeft munitie aan bij wijlen zeer tegengestelde conclusies. Dat is niet nieuw. Het "Essay on the Principle of Population" (1798) van Robert Malthus was in essentie een reactie tegen de "optimistische" ideeën van de utilitaristen zoals Jeremy Bentham (1748-1832) en de Franse filosofen zoals Nicolas de Condorcet (1748-1794) met hun geloof in de menselijke vooruitgang. Het is opmerkelijk hoe door de eeuwen heen en tot op vandaag de inschatting van demografische evoluties steeds wordt gekruist met connotaties van optimisme en pessimisme. Op het eerste zicht niet echt wetenschappelijke categoriën. De kijk op de wereld en op onze medemens is dus niet zonder belang in de wijze waarop wetenschap bedreven wordt en demografie ontsnapt daar niet aan.

Maar er is meer. Demografie is als geen andere wetenschap gebonden aan politiek. Niet (alleen) in de enge betekenis van partijpolitiek, maar wel van de "politeia", de staatskundige inrichting om een georganiseerd sociaal geheel te besturen. Demografie speelt zich op de eerste plaats af binnen een staat. Bevolkingsprocessen worden geanalyseerd binnen de grenzen van de moderne natiestaten. Demografische cijfers vormen de basis voor alle activiteiten binnen diezelfde staten: economische productie, consumptie, sociale organisatie, onderwijs, ... geen enkel beleidsdomein kan om de demografische werkelijkheid heen. In het verleden heeft dit vaak geleid tot demografische essays met een sterk nationalistische inslag. Demografie ging over het teloorgaan of de glorie van de natie.

Ook vandaag moeten we er ons van bewust zijn dat de reflectie over demografische processen meestal begrensd wordt door politieke, staatskundige grenzen. Wat er gebeurt met de evolutie van de wereldbevolking, met het mondiale evenwicht tussen ecologie en mens, valt vaak in een andere categorie van denken dan de discussie over demografische implicaties voor het beleid in eigen land. Nochtans is het duidelijk dat deze evoluties niet los staan van elkaar en dat demografische processen vandaag meer dan ooit een grensoverschrijdende impact hebben.

Demografie is ook nog op een andere manier met politiek verweven. Politiek is de vertolking van vaak heel verschillende betrachtingen en wensen en is als dusdanig niet los te zien van belangengroepen (die overigens niet noodzakelijk hoeven samen te vallen met partijen). Bij het debat over de vergrijzing denken we spontaan aan de tegengestelde of minstens verschillende belangen naar leeftijdsgroep of naar generatie. Het debat wordt dan ook nogal vaak beheerst door de discussie over de tegengestelde belangen van de actieve bevolking en van diegenen die van een rustpensioen genieten. Het is in het zog van dergelijke, als tegengesteld ervaren, belangen dat partijen van gepensioneerden het licht hebben gezien. Maar over het algemeen blijken leeftijdsgebonden partijen weinig succesvol. We zijn immers allen gedoemd om de levenscyclus te doorlopen. Belangrijker nog, doorheen onze gezins- en familiebanden loopt zo'n hechte band van intergenerationele solidariteit dat generatieconflicten doorgaans geen aanleiding geven tot verankerde belangentegenstellingen die persoonlijke fricties of conflicten overstijgen. Ondanks het feit dat met de regelmaat van de klok een argumentatie in termen van generatieconflicten wordt vertolkt, blijft het niet echt beklijven. Toch gaat de discussie vooral over de toekomst. Zowel van de huidige en toekomstige grijze generaties, als van de toekomstige actieven en hun kinderen.

Belangengroepen doorkruisen het debat nog op een andere manier door de plaats die ze innemen in het maatschappelijk productieproces: werknemers, werkgevers en zelfstandigen hebben uit de aard van hun positie vaak een andere kijk op beleidkeuzes. Het is geen toeval dat in een debat zoals rond het generatiepact de scheidingslijn vaak tussen patronale organisaties en vakbonden in ligt. Voor werknemersorganisaties maken de pensioenen en de opgebouwde pensioenrechten een onvervreemdbaar deel uit van de loonmassa. En ipso facto maakt ook de arbeidstijd deel uit van het onderhandelingspakket en van de verworven rechten zowel in gepresteerde uren per week (of maand), als in vakantiedagen en onder de vorm van actieve jaren beroepsleven. Voor de patronale organisaties snijdt het laatste geen hout. Zij gaan er immers van uit dat de toename van de levensverwachting geen onderdeel uitmaakt van bedongen akkoorden. Het bewustzijn van het feit dat de aanpak van de vergrijzing geen neutrale operatie is maar een beleid dat zich middenin het spanningsveld van diverse belangen bevindt, is belangrijk wanneer men dit debat ten gronde wil voeren. De demografie kan de contouren aangeven waarbinnen politieke beslissingen moeten genomen worden, maar demografische vaststellingen verheffen op zichzelf geen enkele optie of beleid tot een noodwendigheid. Zo is de conclusie dat we langer zullen moeten werken om de pensioenen op peil te houden evident wanneer we de balans bekijken in termen van jaren afhankelijkheid ten opzichte van productieve arbeidsjaren. Maar evengoed kan de conclusie zijn dat we een groter deel van de geproduceerde rijkdom aan pensioenen moeten besteden (onafhankelijk van het stelsel waarbinnen dit gebeurt).

Bovendien wordt het debat bemoeilijkt doordat individuele belangen niet noodzakelijk samenvallen met de belangen van de groep waartoe men behoort. De ondernemer die volmondig het generatiepact steunt zal, als puntje bij paaltje komt, niet aarzelen om gebruik te maken van de

aangeboden mogelijkheden van de brugpensioenregeling en aanverwante stelsels wanneer zijn eigen bedrijf met moeilijkheden wordt geconfronteerd. Werknemers zien vaak niet graag dat een groot deel van hun loon wordt omgezet in bijdragen tot het sociale zekerheidsstelsel, terwijl diezelfde werknemer (of zijn reeds gepensioneerde ouders) met evenveel aplomb de uitgekeerde pensioenen te laag zal vinden.

Slagen we er nog in om een rationele collectieve benadering te hebben? Wellicht zal dat niet makkelijk worden in de turbulente toekomst die zich aankondigt. De crisis begint pas zijn sociale offers te vragen en de beslissingen die moeten worden genomen zijn zeker niet eenvoudig. Opvallend is hoe in de discussie over de vergrijzing de gemoederen danig verhit geraken dat sommigen het gebruik van extreme etiketten zoals "negationisme" (Knack, 25/01/07) of "staatsgevaarlijke negationisten" (Pironet 2009) niet mijden.

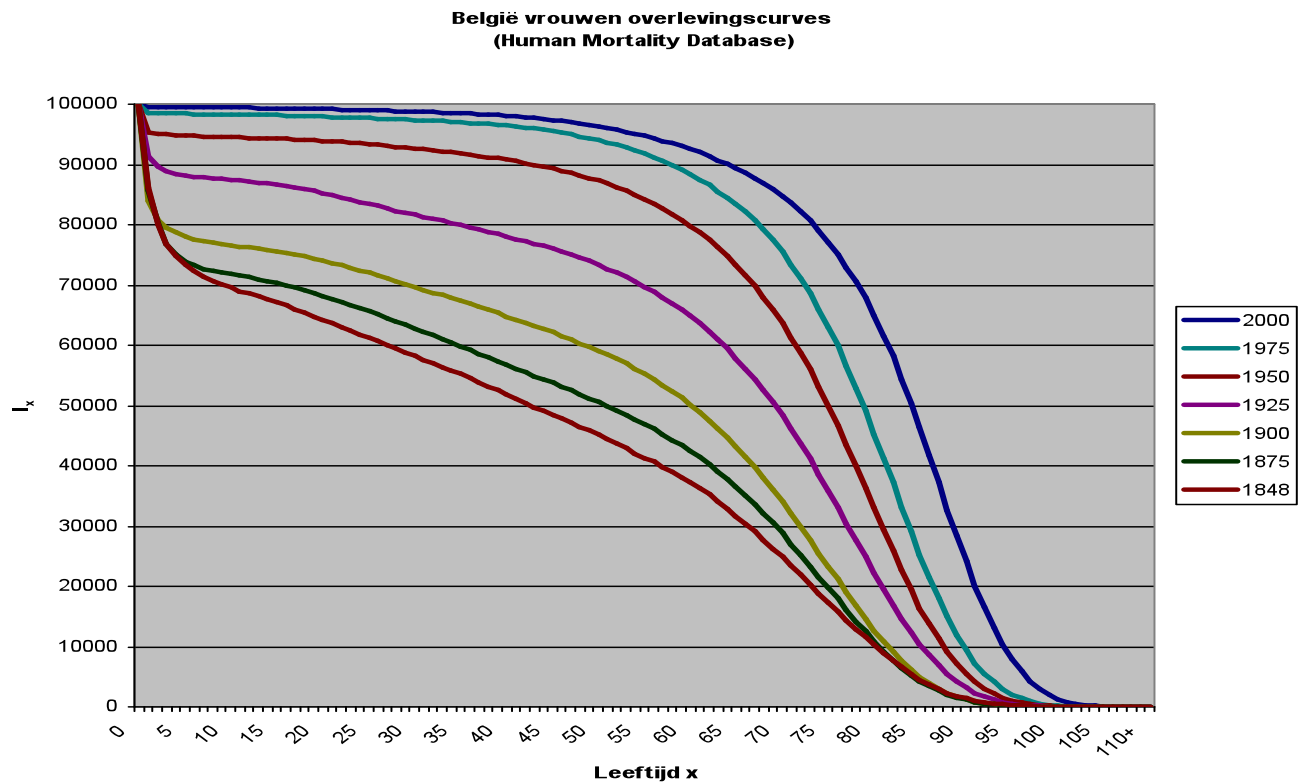
Tenslotte zijn er nog kapers op de kust. Let wel, dit heeft niets te maken met patronale standpunten of patronale belangen, wel integendeel. Een aantal banken en verzekeraars hebben een lucratieve markt gevonden in het aanbieden van private pensioenformules en private ziekteverzekeringen. De discussie over de vergrijzing en de bezorgdheid bij de bevolking voor de oude dag wordt door sommige spelers aangegrepen om in felle bewoordingen en doorheen sterk gekleurde studies het vergrijzingsverhaal naar hun hand te zetten. Wezenlijk gaat het hier om het aansnijden van nieuwe afzetmarkten. De discussie over repartitie, collectieve kapitalisatie of individuele aanvullende pensioenen is typisch een verhaal dat in dit opzicht verre van onschuldig is.

2. Vergrijzing, een succesverhaal in twee stappen

De vergrijzing is het resultaat van de formidabele vooruitgang die de mensheid geboekt heeft. De langdurige mortaliteitsdaling die is ingezet in het midden van de 18de eeuw heeft in de afgelopen eeuw een enorme versnelling meegemaakt en de gemiddelde levensverwachting quasi verdubbeld. Tot de jaren zeventig was de winst in levensverwachting vooral het resultaat van het terugdringen van vroegtijdige sterfte. Het was het verhaal van de democratisering van onze levenskansen. Wie vandaag geboren wordt krijgt als het ware een "levenslange" garantie mee. De evolutie van de mortaliteit heeft ertoe geleid dat we allemaal ongeveer "een mensenleven" meegaan en meer en meer sterven rond eenzelfde modale leeftijd. Die evolutie uit zich in de rechthoekige vorm die de overlevingscurve heeft aangenomen. Van elke honderd baby's die vandaag in Vlaanderen geboren worden zullen er, bij ongewijzigde omstandigheden, nog meer dan negentig in leven zijn op de leeftijd van 70 jaar. Van de geboortecohorte van 1950 overleefde minder dan 90% tot de leeftijd van 50 jaar.

Dit verhaal van de daling van de mortaliteit en het rechthoekig worden van de overlevingscurve heeft heel veel te danken aan onze sociale zekerheid. De herverdeling van de vruchten van de technologische en industriële revolutie vormt de basis van de democratisering van de levenskansen. De periode die zich in grote lijnen uitstrekt tussen 1870 en 1970 is er één van grote toename in de productiviteit van de economie én van een langdurige en vaak harde strijd die zich heeft afgespeeld in de gehele geïndustrialiseerde wereld. Inzet van deze strijd was het socialiseren van de geproduceerde rijkdom om deze ten goede te laten komen aan het geheel van de bevolking. Voor België wordt die democratisering van de overlevingskansen geïllustreerd door de opeenvolgende

overlevingscurves voor vrouwen tussen 1848 en 1975. Op basis van het geldende mortaliteitsregime geeft elke curve de overlevingskans weer naar leeftijd op honderdduizend geboorten. Tot 1900 haalde één op vijf baby's niet de leeftijd van 5 jaar. De grafiek illustreert ook waarom de stijging van de levensverwachting gedurende decennia niet gepaard ging met een vergrijzing van de bevolking. Winst in levensverwachting werd geboekt op alle leeftijden en vertaalde zich in een toename van de oppervlakte onder de overlevingscurve op alle leeftijden. Pas sinds 1975 wordt de winst in levensverwachting bijna uitsluitend gerealiseerd door een toename van de oppervlakte onder de overlevingscurve op de oudste leeftijden.

Grafiek 1: Aantal overlevenden aan leeftijd x voor een fictieve groep van 100.000 geboorten – Bron: Human Mortality Database (University of California Berkely, USA and Max Planck Institute for Demographic Research, Germany)

Overigens is de herverdeling van de resultaten van de economische vooruitgang een veel breder fenomeen dan vaak wordt aangenomen. Ook een land als de Verenigde Staten, dat als dé verdediger geldt van het liberale kapitalisme, heeft ditzelfde proces doorgemaakt. Tijdens de grote economische crisis van 1930 vonden de New Deal en de Keynesiaanse economische politiek veel sneller hun weg met maatregelen die in essentie de resultaten van de hogere economische productie beter over de gehele bevolking verdeelden dan in veel Europese landen. De idee dat de opbrengsten van de economische groei beter over de bevolking moesten worden verdeeld vond haar grondslag in de economische theorie die onderconsumptie als belangrijkste oorzaak van de depressie beschouwde en leidde in 1935 tot het aannemen van de Social Security Act (Hobsbawn 1995).

Het effect van de sociale voorzieningen in het algemeen op het terugdringen van sterfte is reeds herhaaldelijk aangetoond op basis van de studie van langere tijdsreeksen o.m. door Robert Fogel

(Fogel 2004). Amartya Sen verwijst in dit opzicht naar studies die aantonen hoe de levensverwachting het sterkst steeg in Groot-Brittannië tijdens de oorlogsjaren. De verklaring voor dit fenomeen ligt precies in het feit dat het gedurende dit soort perioden was dat de overheid op zeer korte tijd verregaande maatregelen nam om de schaarse middelen zo goed mogelijk te verdelen. Door rantsoenering en subsidies werd het beperkte voedselaanbod beter verdeeld. Ook de radicale herziening van de gezondheidszorg naar een systeem toegankelijk voor iedereen werd in die jaren geboren. De hogere levensverwachting is het resultaat van de groeiende welvaart én van de herverdeling van die welvaart. Dit verklaart waarom de decennia met de sterkste stijging van de levensverwachting niet diegene waren met de sterkste groei van het bnp. Voor Sen ligt de verklaring voor de snelle stijging van de levensverwachting in Groot-Brittannië in de grote veranderingen in het "sociale delen" tijdens de oorlogsdecennia en de sterke toename van de sociale voorzieningen (Sen 2000). Meer in het algemeen kunnen we stellen dat de crisisjaren (met inbegrip van de oorlogsjaren) wereldwijd in de geïndustrialiseerde wereld aanleiding hebben gegeven tot systemen van herverdeling en sociale voorzieningen die, met vele varianten, in dezelfde richting zijn geëvolueerd.

Uiteraard zijn er verschillen tussen de welvaartssystemen in de verschillende geïndustrialiseerde landen, en die zijn niet min. Maar vanuit een breed tijdsperspectief gezien hebben alle staten in verregaande mate de herverdeling van de geproduceerde rijkdom doorgevoerd zowel doorheen hun fiscale politiek en hun wetgeving als doorheen het sociale zekerheidssysteem. Terwijl conservatieve Amerikanen van leer trekken tegen het "socialisme" van president Obama, zien ze over het feit heen dat het voorstel van de democratische president in wezen een uitbreiding is van Medicare, de veralgemeende gezondheidszorg voor Amerikanen boven de 65 die in 1965 onder president Lyndon Johnson werd ingevoerd. Wie over de vele specifieke verschillen heen kan kijken ziet in een breder tijdsperspectief hoe gelijkend de grote krachtlijnen zijn (Baldwin 2009). Vandaar dat alle hooggeïndustrialiseerde naties in wezen eenzelfde patroon volgen wat de algemene evolutie van de levensverwachting en de gezondheid betreft. Dit belet niet dat de vraag zich stelt of de relatieve achterstand in levensverwachting die de Verenigde Staten de laatste jaren oplopen ten opzichte van de evolutie in de andere industriële landen niet precies gedeeltelijk aan die "kleine" verschillen te wijten zou kunnen zijn. Onderzoek geeft aan dat in het algemeen sinds de jaren tachtig de redistributieve politiek veel meer is teruggeschroefd in de Verenigde Staten dan in Europa (met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk). Het hoogste inkomensquintiel steeg van 46,3% in 1988 tot 50% in 2008 terwijl de laagste twee quintielen die het in 1988 met slechts 13,4% van alle inkomensmiddelen moesten stellen, nog verder afdaalden tot 12% in 2008 (Atkinson, Piketty et al. 2009; U.S. Census Bureau 2009). Sommigen analisten zien in die groei in ongelijkheid de belangrijkste bron voor het stagneren van de levensverwachting in de VS (Ezzati, Friedman et al. 2008).

De laatste kwarteeuw is er naast deze rectangularisatie van de overlevingscurve ook een verschuiving opgetreden van de modale leeftijd van overlijden. Niet alleen is er sprake van een democratisering van de overlevingskansen waarbij de sterfte zich meer en meer concentreert rond eenzelfde hoge leeftijd, ook is er sprake van een verhoging van de modale sterfteleeftijd. Voor vrouwen in Vlaanderen ligt de modale leeftijd van sterfte nu al dicht bij de 90 jaar. De vergrijzing binnen de vergrijzing heeft vanaf de jaren '80 een nieuw debat geopend over de mogelijke expansie van de morbiditeit. We worden steeds gezonder en daardoor ouder, maar worden we sinds kort ook niet zo oud dat we steeds ongezonder oud worden?

3. De vergrijzing van de bevolking is een onomkeerbaar proces

De vergrijzing van de Vlaamse bevolking is een gegeven dat onafwendbaar en hopelijk onomkeerbaar is. De veroudering van de samenstelling van de bevolking wordt op de eerste plaats gedreven door de steeds hogere levensverwachting en in het bijzonder door het feit dat de winst in levensverwachting vandaag vooral bij de ouderen plaatsvindt.

Wanneer het aantal geboorten lange tijd stabiel blijft krijgt men bij zeer lage sterfte een pyramide die vrijwel geheel is omgevormd tot een rechtoplopend gebouw. Elke leeftijdsgroep is ongeveer gelijk aan de volgende, jongere leeftijdsgroep. Op de leeftijden waarop de sterfte begint toe te slaan ontstaat een pyramidale vorm, het dak op het gebouw, en nemen leeftijdsgroepen in snel tempo in omvang af. Wanneer de levensverwachting toeneemt door een daling van sterfte op hogere leeftijden betekent dit dat men op het gebouw bijkomende verdiepingen inplant. Het gehele proces kan niet anders dan de verhouding tussen de lager gelegen verdiepingen en de hogere te wijzigen ten voordele van de ouderen. Willen we niet dat die verhouding tussen jongeren en ouderen verandert dan moet de basis van het gebouw even sterk in de breedte toenemen. Dit veronderstelt een aanhoudende groei van de bevolking en jaar na jaar een groter aantal geboorten. Dit lijkt nauwelijks een optie, zeker niet op wereldvlak, maar zelfs niet nationaal, binnen de context van het dichtbevolkte Vlaanderen.

Vergrijzing is onafwendbaar en het tempo wordt wezenlijk bepaald door de stijging van de levensverwachting en vandaag is dat vrijwel uitsluitend het gevolg van de daling van de sterfte op hoge leeftijd.

Ontgroening versnelt het proces. De zeer lage geboortecijfers gedurende verschillende jaren in een aantal Europese landen, zoals Italië, leiden tot een versnelde vergrijzing met een nog aanzienlijk hogere afhankelijkheidsgraad en met een krimp van de bevolking. Ook in een meer gematigde vorm zal een geboortedeficit steeds tot een versnelling van de vergrijzing leiden via ontgroening aan de basis (Lesthaeghe & Deboosere 1995), hoewel het daarom niet noodzakelijk ook tot bevolkingskrimp hoeft te leiden. Mortaliteitsdaling en migratie kunnen de geboortetekorten compenseren.

Ook emigratie kan de vergrijzing versnellen. Migratieprocessen zijn doorgaans niet leeftijdsneutraal en het zwaartepunt in de leeftijdsstructuur van migranten bevindt zich meestal bij jonge twintigers. Door het wegtrekken van vooral jonge mensen die aan het begin staan van hun reproductief leven is er niet enkel een directe krimp van de bevolking, maar wordt deze ook gevolgd door een daling in het absoluut aantal geboorten. Dit is het scenario dat een aantal Oost-Europese en Baltische staten de afgelopen jaren is overkomen met soms dramatische gevolgen voor de lokale economie en samenleving.

De meest recente projecties van het Planbureau voorzien dat het totaal vruchtbaarheidscijfer (TVC) voor Vlaanderen, dat in 2006 1,73 kinderen per vrouw bedroeg zou stijgen tot 1,78 tegen 2010 om vervolgens te blijven schommelen rond 1,70 (Federaal Planbureau 2008). Het geboortecijfer is een synthetische maat die het theoretisch aantal kinderen per vrouw weergeeft en die slechts vanaf 2,05 instaat voor de generatieopvolging. Het tempo waarop vrouwen hun kinderwens realiseren kan die maat beïnvloeden en alleen wanneer een geboortecohorte aan het einde van haar vruchtbare

periode is weet men in welke mate die vervangingsratio al dan niet werd gerealiseerd. Voor de evolutie van de leeftijdsstructuur van de bevolking is het interessant om ook het absoluut aantal geboorten te bekijken. De laatste jaren hebben we in absolute aantallen een gestage toename gekend van het aantal geboorten. Die toename houdt in dat de bevolkingsstructuur aan de basis niet langer versmalt wat op lange termijn borg staat voor de vervanging van de generaties. Die recente aangroei neemt evenwel niet weg dat we na 1965 een daling van de geboorten hebben meegemaakt tot 1975 met sindsdien een absoluut aantal geboorten dat altijd rond de 120.000 is blijven schommelen. Deze daling weerspiegelt zich in de leeftijdsstructuur vandaag en maakt dat geboortecohorten vanaf 1965, wanneer ze de arbeidsmarkt betreden, stelselmatig minder talrijk zijn dan hun voorgangers.

Vergrijzing stelt nieuwe uitdagingen en vraagt gepaste maatregelen, maar die bevinden zich niet binnen het domein van de demografie. Geboorte- en migratiecijfers kunnen het vergrijzingsproces wel versnellen of vertragen, niet ombuigen of stoppen. Het is zeker zinvol om na te denken over beleidsmaatregelen die zo goed mogelijk een evenwichtige evolutie van de bevolking garanderen, maar op lange termijn evolueert de mensheid onvermijdelijk naar samenlevingen die aanzienlijk ouder zijn in samenstelling. Wie dit als een probleem ziet draait in feite de werkelijkheid op haar kop. Vergrijzing van de bevolking is het resultaat van een succesvolle collectieve actie waarbij technologische vooruitgang en sociale organisatie geleid hebben tot een betere risicobeheersing. We worden dus een grijze samenleving voor zover we erin slagen een deel van de problemen waarmee de mensheid geconfronteerd wordt onder controle te krijgen!

De vergrijzing van de bevolking is een onomkeerbaar proces tenzij de mensheid terugvalt in haar toestand van voor de omwenteling van de afgelopen tweehonderd jaar met een algemene hoge en vroegtijdige sterfte.

4. De nieuwe uitdaging

Die vergrijzing van de samenleving genereert een nieuwe omgeving en nieuwe uitdagingen met name op economisch vlak. De essentie van de nieuwe uitdaging ligt evenwel in het herdefiniëren van het solidariteitsprincipe in onze samenleving en in het herdenken van de plaats die arbeid en scholing inneemt in een levenscyclus die steeds meer gediversifieerd en voor veel mensen ook veel boeiender wordt. In een vorig boekdeel introduceerden we het begrip "onderhoudscoëfficiënt" als een maatstaf om deze lange historische evolutie beter te vatten (Deboosere, Lammens et al. 2009). Fundamenteel lijkt het ons dat de groei in productiviteit de relatie tussen arbeidstijd en "leef"tijd, letterlijk als de tijd dat we hier op aarde leven, heeft gewijzigd en niet alleen de arbeidstijd tijdens ons productief (en reproductief) leven. Dit opent een brede maatschappelijke discussie over repartie en solidariteit, over zorg voor ouderen en besteding van inkomensgroei over de actieve en afhankelijke bevolking. Maar om deze discussie te concretiseren is het nuttig om de drie grote economische uitdagingen te overlopen die doorgaans met de vergrijzing van de bevolking in verband worden gebracht. De vergrijzing zou aanleiding geven tot een tekort aan arbeidskrachten, de verhouding tussen de actieve beroepsbevolking en de afhankelijke bevolking zou economisch onhoudbaar worden (dit wordt doorgaans geconcretiseerd in de betaalbaarheid van de pensioenen op lange termijn) en de kostprijs van de gezondheidszorg zou de pan uitswingen.

4.1. Tekort aan arbeidskrachten?

Het probleem van een potentieel tekort aan arbeidskrachten is veeleer een economisch gegeven dan een demografisch. Afgezien van de spanning op de arbeidsmarkt in bepaalde regio's en voor zeer specifieke beroepen is er sinds de jaren tachtig, in de nasleep van de petroleumcrisis van 1973, een constante structureel hoge werkloosheid ontstaan die nimmer wezenlijk is teruggeschoefd. Het brugpensioen is slechts een onderdeel van de manier waarop in ons land de werkloosheid is opgevangen. Specifiek aan het brugpensioen is evenwel dat ervaren en vaak hogeschoolde arbeidskrachten definitief aan de arbeidsmarkt worden onttrokken. Vooral wanneer de economie aantrekt lijkt dit geen optimale oplossing. Maar het argument van het tekort aan arbeidskrachten snijdt geen hout zolang we te maken hebben met een werkloosheid die permanent meer dan één op de tien werknemers treft. Volgens de definities van de Internationale Arbeidsorganisatie bedroeg de werkloosheidsgraad in ons land begin 2008, op het moment van de hoogste arbeidsvraag sinds de jaren zeventig, nog steeds meer dan 7%. Tellen we daar de oudere werklozen bij, die niet langer als werkzoekend worden beschouwd, en ook de bruggepensioneerden, die ook tot het werkloosheidsstelsel behoren, dan stijgt de werkloosheidsgraad nog eens met meer dan de helft. De administratieve invulling van de werkloosheid die de Commissie voor de Vergrijzing hanteert komt op een werkloosheidsgraad van 11,8% in 2008 (Studiecommissie voor de Vergrijzing 2009). In 2008 waren er in ons land, voordat de crisis echt effect had op de tewerkstelling, 658.590 uitkeringsgerechtigde werklozen (RVA 2008). De pensioenleeftijd met één jaar verhogen zou bij een optimaal (op die leeftijd niet langer realiseerbaar) arbeidspotentieel zorgen voor een aangroei met minder dan 10% van de reeds beschikbare arbeidskrachten. Intussen voorziet de Studiecommissie voor de Vergrijzing een aangroei van de werkloosheidsgraad tot niet minder dan 15,3% in 2011 (Studiecommissie voor de Vergrijzing 2009).

Niet alleen in het kader van de huidige economische crisis, maar ook op lange termijn is het argument van een tekort aan arbeidskrachten niet terzake in het vergrijzingsdebat. De jaarlijkse productiviteitswinst werkt in de richting van een reductie in arbeidskrachten of arbeidstijd. Alleen het omzetten van productiviteitswinst in hogere productie kan ook groei in de tewerkstelling garanderen. Maar dit veronderstelt groei in afzetmarkten of groei in koopkracht. En zijn we bovendien niet stilaan aan het einde van het klassieke groeiemodel? Andere problemen zoals de onaangepastheid tussen vraag en aanbod, de tijd en investering die nodig is voor de vorming van menselijk kapitaal en vooral de gigantische verspilling aan arbeidspotentieel bij jonge migranten (van de eerste, maar vooral ook van de volgende generaties) moeten hier worden aangepakt. Het lijkt er dus op dat pleiten voor een verhoging van de activiteitsgraad of, extremer nog, voor een verhoging van de pensioenleeftijd, zeker niet kan beargumenteerd worden vanuit een potentieel tekort aan arbeidskrachten.

Misschien moet hier nog even worden stilgestaan bij een ander argument. Zo beweerde de gouverneur van de Nationale Bank Guy Quaden dat een hogere tewerkstellingsgraad bij ouderen de jeugdwerkloosheid zou doen dalen (DS, 23/02/2005 "Hoe meer ouderen werken, hoe lager de werkloosheid"). De argumentatie van Quaden waarmee hij volgens de redacteur van De Standaard "de mythe kraakt dat oudere werknemers de plaats van jongeren innemen" berust alleen op de vaststelling dat landen die een groot aantal ouderen tewerkstellen ook een lage werkloosheid

hebben. De mogelijkheid dat de causaliteit wel eens in de omgekeerde richting zou kunnen lopen is blijkbaar geen punt. Toch is het niet onbelangrijk om te vermelden dat bepaalde economisten geloven dat het verhogen van de pensioenleeftijd op zich zou instaan voor economische activiteit en dus voor groei van de werkgelegenheid. Ondanks het gezagsargument van de gouverneur van de Nationale Bank is dit tot op heden nooit hard gemaakt.

Op relatief korte termijn kan de pensionering van de babyboomers de arbeidsmarkt onder druk zetten (indien we de crisis wegdenken). De generaties babyboomers die in de komende jaren de arbeidsmarkt zullen verlaten worden opgevolgd door de veel kleinere geboortecohorten van de jaren tachtig en negentig. Een leeftijdscohort in België van vijftigers telt in 2010 ongeveer 150.000 personen tot 160.000 voor de late veertigers, terwijl 25-jarigen slechts met 130.000 zijn. Mathematisch zal een dergelijke vervangingsratio het potentieel aan arbeidskrachten in de komende jaren stelselmatig terugschroeven. De demografische golfbewegingen zullen in de komende decennia wellicht bijdragen tot een terugdringen van de jeugdwerkloosheid. Dit is, gezien de economische crisis, alsnog niet het geval. Migratiepolitiek kan daar bovenop voor knelberoeven eventueel soelaas brengen. Het zou echter op de eerste plaats een aansporing moeten vormen voor een actievere opleiding en toeleiding van jonge werklozen naar de arbeidsmarkt.

4.2. De draagkracht van de gezondheidszorg

België besteedt ongeveer 10% van het BBP aan gezondheidszorg, ongeveer een derde daarvan wordt rechtstreeks door de patiënt zelf gedragen. De Studiecommissie voor de Vergrijzing berekende dat de kostprijs van de gezondheidszorg die door de overheid wordt gefinancierd in 2008 7,3% van het bbp bedroeg en dat dit aandeel zou oplopen tot 11,2% van het bbp in 2050 (Studiecommissie voor de Vergrijzing 2009).

In feite omvat die berekening niet de kostprijs van de vergrijzing, maar de verwachte evolutie van de kost van de gezondheidszorg waar de vergrijzing een component van vormt. Het probleem van de oplopende kost van de gezondheidszorg is in wezen geen louter vergrijzingsverhaal. Veroudering is een gevolg van een bevolking in betere gezondheid; gezondheidszorg heeft daar ten dele toe bijgedragen en doet dit nog steeds en wellicht in toenemende mate. Alle experts zijn het eens om de langere gezonde levensverwachting te koppelen aan een algemene welvaartsstijging in al zijn facetten, en ons systeem van gezondheidszorg is daar een onderdeel van.

De motor voor de stijgende kostprijs van de gezondheidszorg ligt echter grotendeels elders dan in de vergrijzing. Het is op de eerste plaats technologische innovatie die steeds grotere investeringen vraagt. De mate waarin de veroudering van de bevolking bijdraagt tot een stijging van de gezondheidsuitgaven is in grote mate afhankelijk van het tempo van de stijging in levensverwachting versus het tempo van de verbetering van de gezondheid naar leeftijd. Een debat dat doorgaans wordt samengevat in het "compressie/expansie paradigma" (Nusselder 2003). Natuurlijk kan medische technologie bijdragen tot hogere overlevingskansen op zeer oude leeftijd (of eventueel omslaan in therapeutische hardnekkigheid) maar het lijkt erop dat er slechts sprake is van een expansie van morbiditeit op de oudste leeftijden. Minder goede gezondheid is leeftijdsgebonden, maar de sociale status kan het aantal levensjaren in goede gezondheid aanzienlijk opdrijven. Voor Vlaanderen berekenden we dat wie weinig vermogend en laag opgeleid is op zeventigjarige leeftijd

60% kans heeft om zich in minder goede gezondheid te voelen. Wie zich op het andere uiterste van de sociale ladder bevindt heeft op dezelfde leeftijd slechts 30% kans om zich minder gezond te voelen (Deboosere, Gadeyne et al. 2007).

Ongeacht de sociale status is bij mannen het potentieel voor een verdere toename in gezonde levensverwachting groter dan bij vrouwen. Onderzoek naar de evolutie in gezonde levensverwachting in Vlaanderen tussen 1997 en 2004 leert dat er bij jongere leeftijdsgroepen (65 tot 84 jaar) over het algemeen nog een verbetering optreedt van gezonde levensverwachting, terwijl er bij de oudste vrouwen sprake is van een expansie van de jaren in ongezondheid (Van Oyen & Deboosere 2008). De extra gezondheids- en vooral de extra zorgkosten van een oudere bevolking mogen niet onderschat worden, maar de vergrijzingsfactor is hierin niet het belangrijkste element. Het volstaat om internationale vergelijkingen te maken. Met een lagere levensverwachting en een jongere bevolking dan België heeft de VS de hoogste uitgaven voor gezondheidszorg van de geïndustrialiseerde wereld (de helft door de overheid gefinancierd, de andere helft privé). En wat te denken van Japan dat met een hogere levensverwachting en een oudere bevolking een gezondheidsbudget heeft dat slechts 8,4% bedraagt van het bbp en waar de privébijdrage lager is dan in België? Er zijn in elk geval andere parameters die de uitgaven voor de gezondheidszorg mee helpen bepalen dan alleen maar de ouderdom van de bevolking wanneer de uitgaven voor gezondheidszorg zo sterk kunnen variëren tussen geïndustrialiseerde landen met een vergelijkbaar niveau van ontwikkeling en een vergelijkbare leeftijdsstructuur. De leeftijdsstructuur van Japan is zelfs aanzienlijk ouder dan die van de VS.

	levensverwachting 2006		uitgaven gezondheidszorg	
	mannen	vrouwen	%BBP	%NNI
USA	75,2	80,7	15,3	17,2
België	76,6	82,4	10,4	12,1
Frankrijk	77,3	84,4	11,1	12,6
Spanje	77,7	84,4	8,4	10,1
Japan	79,0	85,8	8,2	10,2

Tabel 1: Uitgaven voor gezondheidszorg als percentage van het bbp (bruto binnenlands produkt) en van het nni (netto nationaal inkomen) - Bron: "Society at a Glance" (OECD 2009)

Vergrijzing als dusdanig is slechts één van de parameters die de gezondheidskost opdrijft. Het massaal gebruik van statines lijkt een belangrijke bijdrage te vormen in de daling van de cardiovasculaire sterfte in ons land. De uitgave voor die geneesmiddelen is uiteraard voor het grootste deel toe te schrijven aan de oudere bevolking. Er kan discussie zijn over het voorschrijfgedrag voor bepaalde patiëntengroepen, maar het globale effect op een langere levensverwachting kan niet worden onderschat. Het kostenplaatje dat aan deze geneesmiddelen vasthangt is evenwel ook geen eenduidig verhaal. Het staat nu al vast dat wanneer op een cholesterolverlager als Lipitor vanaf 2011 geen patent meer berust dit tot een aanzienlijke besparing in de gezondheidskosten kan leiden, op voorwaarde dat er plots geen dure vervanger opduikt. Er

bestaan reeds talrijke studies over ondermeer de invloed van de farmaceutische industrie op de kostprijs van de gezondheidszorg. De ontwikkelingen in termen van de relatie kostprijs-bijdrage tot de volksgezondheid zijn in dit opzicht hallucinant. Het geneesmiddel Erbitux, ontwikkeld door ImClone Systems, illustreert goed het probleem. Dit geneesmiddel, dat darmkanker behandelt, kost in de VS 10.000 dollar per maand. Studies tonen aan dat de overlevingskans van patiënten die het middel gebruiken met anderhalve maand wordt verlengd tegenover wie het niet gebruikt. Rekening houdend met de gemiddelde duur van de behandeling is de extra kost per patiënt 50.000 dollar. Misschien kan 50.000 dollar niet veel zijn voor wie zich vastklampt aan het leven, maar de inzet van dit soort geneesmiddelen laat zijn sporen na in het gezondheidsbudget. In 2008 was Erbitux goed voor een omzet van 1.600 miljoen dollar (Pollack 2009). Vanuit de farmaceutische industrie is er uiteraard behoorlijk wat druk om de nieuwe geneesmiddelen, waarvoor soms zware onderzoeksinvesteringen zijn gebeurd, ook te gebruiken. Dat dit niet altijd even netjes verloopt moge blijken uit de 2.300 miljoen dollar boete die de Amerikaanse overheid in 2009 aan Pfizer heeft opgelegd voor frauduleuze marketingpraktijken. En ook de wetenschap is niet steeds onbesproken. Wyeth Pharmaceuticals betaalde een communicatiebureau om artikels te publiceren in medische tijdschriften over hormoontherapie bij vrouwen. In de periode 1998 tot 2005 werden op bestelling van Wyeth maar liefst 26 wetenschappelijke papers in gezaghebbende medische tijdschriften gepubliceerd die de hormoonpreparaten van Wyeth aanbevelen en de mogelijke risico's bagatelliseren. Intussen is een gerechtzaak op gang gebracht tegen Wyeth door het medische tijdschrift PLoS Medicine (Singer 2009).

Het gezondheidsprobleem bij uitstek dat wel direct samenhangt met een ouder wordende bevolking en dat op relatief korte termijn grote maatschappelijke inspanningen zal vragen is het geheel van de mentale aftakelingsziekten. In de mate dat steeds meer mensen een hoge leeftijd bereiken zal bijvoorbeeld het aantal Alzheimer-patiënten sterk toenemen (Gourbin & Wunsch 1999). De ziekte is leeftijdsgebonden en de prevalentie blijkt in alle Europese landen zeer stabiel naar leeftijd. Naarmate het aantal ouderen stijgt zal ook het aantal patiënten met Alzheimer toenemen. Deze categorie van ziektebeelden zal wellicht in de komende jaren de grootste druk op de samenleving leggen en dat niet alleen in termen van kostprijs (Mura, Dartigues et al. 2009). De Studiecommissie voor de Vergrijzing voorziet in dit verband een sterkere toename van de uitgaven voor langdurige zorg dan voor acute gezondheidszorg. Het aandeel van de uitgaven voor langdurige zorg zou van 1,1% van het bnp in 2008 oplopen tot 2,4% in 2050.

Iedereen is het erover eens dat de kostprijs van de gezondheidszorg onder controle moet worden gehouden om de leefbaarheid van het systeem op lange termijn te garanderen. Het totale overheidsbudget voor gezondheidszorg vormt het grootste onderdeel van de sociale zekerheid. Het inbouwen van een jaarlijkse groei van 4,5% was in die zin misschien niet de meest aangewezen weg voor een verstandig gezondheidsbeleid. Een pakket aan zeer eenvoudige preventieve maatregelen zoals een volledig rookverbod in openbare plaatsen draagt meer bij tot de levensverwachting en bovendien tot de gezonde levensverwachting dan heel wat dure medicijnen. Dit belet echter niet dat de investering in research belangrijk blijft en dat we voor bepaalde gezondheidsrisico's of ziektebeelden er niet om heen kunnen dat grote inspanningen en dus belangrijke uitgaven verantwoord zijn.

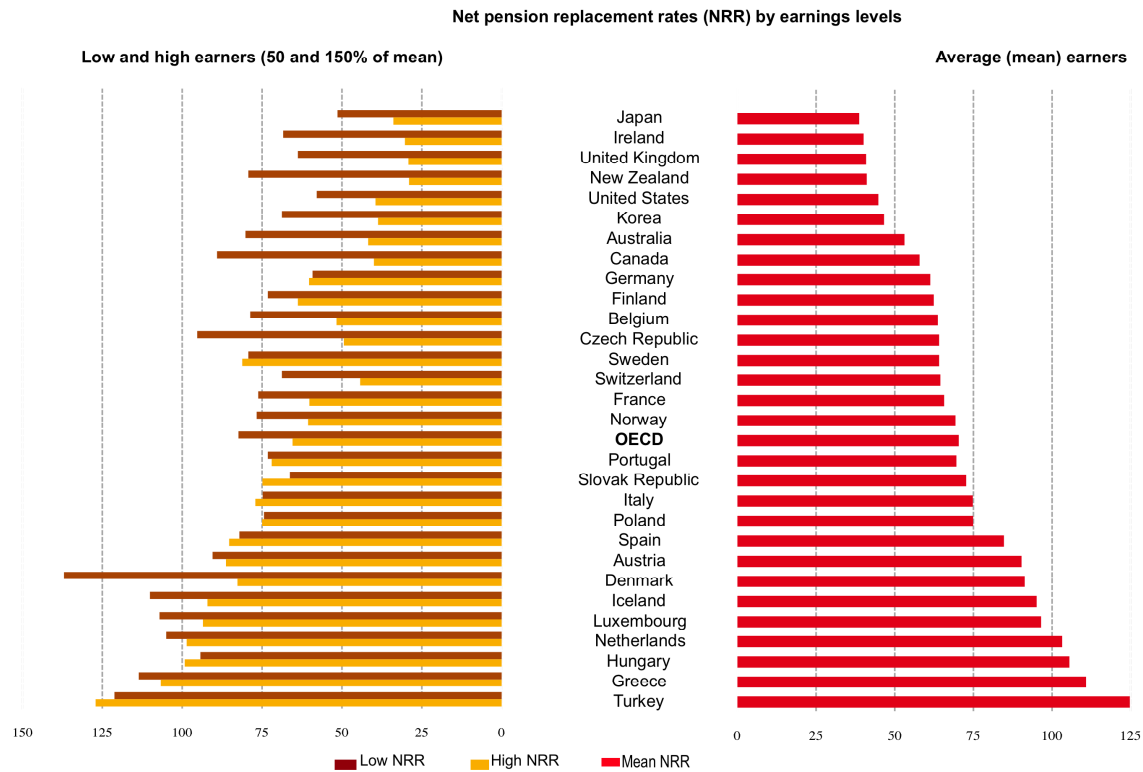
De belangrijkste les uit internationaal vergelijkend onderzoek is echter dat het gezondheidsbeleid en de kosten voor de gezondheidszorg zoveel mogelijk aan de marktmechanismen moeten worden

onttrokken, óók om het gezondheidssysteem betaalbaar te houden. De politieke machtsstrijd in de VS die zich rond de gezondheidszorg ontspint, heeft op de eerste plaats te maken met de enorme financiële belangen in die sector. De gezondheidsindustrie, in de zeer brede betekenis, is sinds de Tweede Wereldoorlog big business geworden in de VS. Het aandeel van de gezondheidsindustrie in het bbp weerspiegelt ook de machtstoename van die sector. Alle analisten zijn het erover eens dat de hoge kostprijs van de Amerikaanse gezondheidszorg vooral door de organisatie van het systeem wordt gegenereerd en niet door de betere kwaliteit van de gezondheidszorg. In de VS zijn premies voor ziekteverzekering fiscaal aftrekbaar. In feite is dit een reusachtige subsidie door de overheid van jaarlijks 200 miljard dollar voor de gezondheidszorg, zonder dat daar een efficiënte controle tegenover staat. Hoewel in Europa de gezondheidssector nog in belangrijke mate gedomineerd wordt door de overheid en door de non-profitsector, zien een aantal multinationals in de gezondheidszorg een interessante markt voor private investeerders openliggen. Het toegenomen belang van gezondheidszorg als een winstgevende sector blijkt ook duidelijk uit de vooraanstaande plaats die gezondheidszorg heeft ingenomen in het kader van de onderhandelingen van de Wereldhandelsorganisatie (Sexton 2003). Dit staat haaks op de heersende opvatting die gezondheid niet als een handelswaar ziet en stelt dat gezondheidszorg niet kan functioneren volgens de marktprincipes (André and Hermann 2009). Willen we de gezondheidskosten onder controle houden dan is het in elk geval een belangrijke boodschap om in Vlaanderen niet die richting uit te gaan. De saga rond de hospitalisatieverzekeringen voorspelt in die zin niet veel goeds.

4.3. De "last" van de vergrijzing: de pensioenen

Het pensioenstelsel vormt vanzelfsprekend het kernprobleem in de economische gevolgen van de vergrijzing en de uitgaven voor pensioenen vormen de belangrijkste budgettaire post binnen het stelsel van de sociale zekerheid. Volgens de cijfers van de Studiecommissie voor de Vergrijzing bedragen de pensioenuitgaven 8,6% van het bbp. De commissie schat dat dit aandeel tegen 2013 zal oplopen tot 9,3%, onder meer door de implementatie van de nieuwe overeenkomsten met betrekking tot de pensioenen die de regering is aangegaan. In 2030 zou die kostprijs tot 12,1% zijn gestegen en tegen 2050 tot 13% (Studiecommissie voor de Vergrijzing 2009).

De pensioenuitgaven worden bepaald door twee grootheden: het aantal gepensioneerden en het uitgekeerde bedrag per gepensioneerde. In tegenstelling tot de meeste andere geïndustrialiseerde landen zijn de Belgische pensioenen vrij laag (grafiek 2). Uitgedrukt als netto vervangingsratio van het gemiddelde inkomen liggen ze op ongeveer 64%. Dat is aanzienlijk minder dan in Nederland waar het vervangingsniveau netto boven de 100% uitkomt en in elk geval lager dan het OESO-gemiddelde dat op 72% ligt. Kijken we naar de bruto vervangingsratio's dan liggen die nog verder uit elkaar. De netto vervangingsratio is merkkelijk hoger omwille van het gunstig fiscaal regime voor gepensioneerden. De bruto vervangingsratio (eerste pijler) ligt in België ongeveer op 40%.

Note: Countries are ranked in order of net pension replacement rates (NRR) of average earners, i.e., mean NRR in the chart.
Source: OECD pension models.

Grafiek 2: OESO-landen gerangschikt volgens netto vervangingsratio pensioenen t.o.v. gemiddeld inkomen – Bron: OECD pension models

De stijging van de pensioenuitgaven in de komende vijftig jaar is vooral toe te schrijven aan de sterke toename van het aantal gepensioneerden. Op lange termijn zal het gemiddeld pensioen ten opzichte van het gemiddeld macro-economisch loon in de regeling voor werknemers en zelfstandigen afnemen (SCvV 2009, p.34). Bovendien is het onderscheid tussen de pensioenstelsels in België niet onbelangrijk. De verhouding tussen het gemiddelde pensioen en het gemiddelde brutoloon ligt voor werknemers ergens tussen de 40% en 60%, bij ambtenaren liggen de netto vervangingsratio's rond de 80% (Van de Velde 2006).

De verschillende impact komt tot uiting in de cijfers wanneer we het aantal gepensioneerden in de verschillende stelsels en de uitgekeerde bedragen vergelijken voor 2007. De cijfers omvatten zowel de rust- als overlevingspensioenen; dubbeltellingen werden zo goed mogelijk uitgesloten maar sommige uitkeringen in verschillende stelsels kunnen wel op dezelfde persoon slaan wanneer hij of zij een gecombineerde loopbaan heeft doorlopen.

	totaal aantal	totaal jaaruitgaven	gemiddelde	gemiddeld bruto
	rechthebbenden	(x 1.000€)	uitkering (*)	pensioen (1/1/09)
werknemers	1.619.138	15.671.486	755	1.016
zelfstandigen	486.387	2.310.722	381	726
ambtenaren	410.775	8.780.791	1.763	2.237

Tabel 2: rechthebbenden en uitkeringen in de verschillende pensioenstelsels - Bronnen: Pensioendienst voor de Overheidssector, FOD Sociale Zekerheid De gemiddelden liggen onder het totaalbedrag door verschillende sluitposten, ze liggen ook onder de huidige minimumbedragen omdat ook de overlevingspensioenen en onvolledige loopbanen werden opgenomen. Het bedrag is dus louter indicatief voor de gemiddelde uitkering in elk stelsel.*

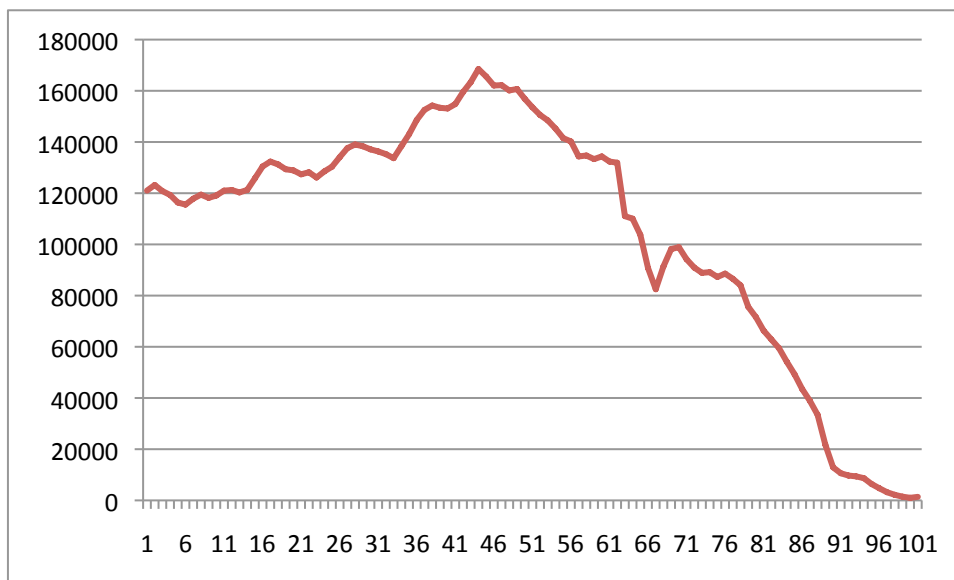
In 2007 bedroeg de totale uitgave voor de pensioenen die rechtstreeks door het stelsel van de sociale zekerheid wordt gedragen 26,6 miljard euro of 8,6% van het bbp. De tweede pijler voegt daar een 4% aan toe die overheersend hogere looncategorieën en/of werknemers in grote bedrijven ten goede komt. Ook de derde pijler trekt eerder de pensioenen van de hogere inkomens aan en zorgt dus in de feiten voor een omgekeerde herverdeling. Het inkomen van de deelnemers aan de derde pijler was in 2003 gemiddeld 24.140 euro, terwijl het gemiddeld inkomen van de hele bevolking op arbeidsleeftijd op 17.111 euro lag (SCvV 2008, p.106). Bovendien zijn het in veel gevallen bezitters van onroerend goed die participeren aan de derde pijler. In de globale discussie over de "draagkracht van de pensioenlast" is het dus zeker aangewezen om in het pensioensysteem de rol van de tweede en derde pijler te evalueren. Terecht wordt het pensioensparen niet beschouwd als een kost van de vergrijzing, maar tegelijk slokt de gunstige fiscale regeling van het pensioensparen wel degelijk een deel van de beschikbare belastinginkomsten op.

De "omvang" van de pensioenen van de eerste pijler daarentegen is veeleer een probleem in de zin dat het pensioenbedrag in de eerste pijler voor veel gepensioneerden ruimschoots te laag uitvalt. Vanuit besparingsoogpunt valt daar weinig te halen, wel integendeel. Strikt genomen is de hoogte van de pensioenen ook geen vergrijzingsuitkomst. De vergrijzing van de bevolking slaat dus louter op de (relatieve) toename van het aantal ouderen in de bevolking. In budgettaire termen is het evenwel niet onbelangrijk om ook te kijken naar de evolutie van de absolute aantallen. Louter mathematisch gesproken zijn er twee elementen die de absolute aantallen gepensioneerden en de verhouding tot de werkenden bepalen: de leeftijdsopbouw van de bevolking en de evolutie van de mortaliteit op oudere leeftijd.

Wanneer we uitgaan van de wettelijke pensioengrens op 65 jaar dan draagt een mortaliteitsdaling onder de 65 jaar nog tijdelijk bij tot een verbetering van de verhoudingen tussen de - en de + 65-jarigen. De mortaliteitsdaling boven de 65 jaar verhoogt de afhankelijkheid. De recente projecties van het Planbureau met betrekking tot de evolutie van de levensverwachting vragen in dit opzicht om een kanttekening. Het Planbureau verwacht tegen 2050 een toename van de levensverwachting bij de geboorte voor vrouwen van 83,3 naar 89,7 jaar wat een stijging betekent van 6,4 jaar (Federaal Planbureau 2008). Dit is een verhoging tegenover vroegere prognoses die een stijging voorzag van 6,1 jaar. Voor mannen zien we een toename van 77,3 naar 84 jaar; een aangroei van 6,7 jaar (tegenover 7,3 jaar in de vroegere prognose). De wijziging is geheel het gevolg van de gebruikte projectiemethode die de daling in mortaliteitscijfers naar leeftijd lineair doortrekt naar de toekomst.

Ons komt het voor dat de vroegere prognose in dit opzicht correcter was en beter rekening hield met een remmende voorsprong bij de vrouwen en vooral met een gedeeltelijk ophalen van de achterstand in levensverwachting bij de mannen onder andere door een sterke daling in tabaksgebruik en lagere blootstelling aan zware arbeidsomstandigheden. Bovendien is het niet onbelangrijk dat de aangroei in levensverwachting bij vrouwen in veel grotere mate dan bij mannen, wordt gerealiseerd boven de 65 jaar. Elke aangroei in levensverwachting die gerealiseerd wordt boven de 65 jaar verhoogt proportioneel het totale bedrag aan benodigde pensioenen. In 2007 vertegenwoordigden de 1,8 miljoen 65-plussers 17% van de bevolking. In 2050 zal hun aantal aangroeien tot 3,2 miljoen en zullen ze meer dan 25% van de bevolking vertegenwoordigen. Bij ongewijzigde omstandigheden geven die cijfers vrij goed de toekomstige evolutie weer gezien de 65-plussers van 2050 vandaag reeds allemaal geboren zijn.

De leeftijdsopbouw van de bevolking, met de grote geboortecohorten van de babyboom, zal in de komende decennia een extra opstoot geven aan die veroudering. Dit wordt wellicht het best geïllustreerd door de bevolking in absolute aantallen naar leeftijd weer te geven. Hieruit moge duidelijk blijken hoe gedurende een aantal jaren de intrede van de kleine geboortecohortes uit de periode 1939-1946 in de pensioenleeftijd de stijging van het aantal gepensioneerden heeft afgeremd. Vanaf nu zullen jaarlijks grotere geboortecohorten pensioengerechtigd worden. Onderaan deze liggende bevolkingspyramide zijn de geboortecohorten die de arbeidsmarkt intreden dan weer veel kleiner dan de cohorten van de overlevende babyboomers die weldra uit de arbeidsmarkt zullen stappen. Het is die leeftijdsopbouw die verklaart waarom het absoluut aantal personen dat van de stelsels van bruggensionering gebruik maakt niet echt is verminderd door het Generatiepact, zelfs al was er een duidelijk effect op de relatieve aantallen.

Grafiek 3: Belgische bevolking in absolute aantallen naar leeftijd (1/1/2008) – Bron: ADSEI

Tussen 2003 en 2007 nam het totaal aantal rechthebbenden in het stelsel van werknemers nauwelijks toe (van 1.600.148 tot 1.619.138) en in het stelsel van zelfstandigen was er zelfs een afname (495.771 tot 486.387). Dit was niet het geval in het stelsel van de ambtenaren waarvoor het aantal rechthebbenden (rust- en overlevingspensioenen) voor dezelfde periode met ongeveer 70.000 toenam tot boven de 420.000, wat resulteert in de sterkste aangroei in de jaaruitgaven

(Pensioendienst voor de Overheidssector 2009). De kleine globale toename in het aantal gepensioneerden is vooral het gevolg van de kleine geboortecohorten uit de oorlogsjaren die de pensioenleeftijd bereiken. In de komende jaren zullen de eerste geboortecohorten van de babyboom die aantallen fors doen stijgen. Het is de stijging van die relatieve en absolute aantallen gepensioneerden die hoofdzakelijk de kost van de vergrijzing veroorzaakt.

Over de berekeningswijze en de werkelijke kost van de vergrijzing bestaat overigens nogal wat verwarring. Bijvoorbeeld bedragen de vergrijzingskosten in 2014 geen 26,4% van het bbp (De Standaard 2009), maar 3,2% van het bbp. De vergrijzingskost geeft theoretisch weer, in aandeel van het bbp, wat de meeruitgave zal zijn van het gehele sociale zekerheidspakket als gevolg van de vergrijzing. Om die vergrijzingskost te berekenen houdt de Studiecommissie voor de Vergrijzing (ScvV) ook rekening met de lagere impact van werkloosheidsuitkeringen (bij een gekrompen beroepsbevolking) of van de kinderbijslag (door de ontgroening). Omgekeerd rekent de ScvV in haar jaarverslag van 2008 bijvoorbeeld voor dat de kost van de vergrijzing tegen 2013 met 0,1% toeneemt omwille van de stijging in de uitgaven voor kinderbijslag (Studiecommissie voor de Vergrijzing 2008). Die toename is een gevolg van de hogere vruchtbaarheidscijfers in de bevolkingsprojecties van het Federaal Planbureau van mei 2008. Men moet dus voorzichtig zijn met wat men de vergrijzing toeschrijft. Het jaarverslag van 2009 van de Studiecommissie voor de Vergrijzing voorziet in 2009 een belangrijke bijstelling van de projecties. Zo zullen de overheidsuitgaven voor het stelsel van de sociale zekerheid in hun totaliteit in 2014 oplopen tot 26,4% van het bbp. Hierin zitten bijvoorbeeld alle gezondheidsuitgaven (8,6%) vervat en niet alleen de gezondheidszorg voor ouderen, evenals de werkloosheidsuitkeringen (2,3%) en de uitkeringen voor arbeidsongeschiktheid (1,5%) of de kinderbijslag (1,6%). De "vergrijzingskost" gaat dus strikt genomen alleen over de meeruitgave die we in het stelsel van de sociale zekerheid moeten voorzien in vergelijking met de huidige uitgaven tengevolge van de verandering in samenstelling van de bevolking. De SCvV rekende voor dat de kost van de vergrijzing 8,2% van het bbp zal bedragen tegen 2050. De verhoging ten opzichte van vorige projecties situeert zich vooral in de periode 2008-2014 waar de budgettaire kosten 2,1% van het bbp hoger zullen uitvallen, waarbij die toename zich volledig in de periode 2008-2010 situeert. De SCvV noteert hierbij dat "die verontrustende evolutie uiteraard in hoofdzaak te wijten (is) aan de economische crisis" (SCvV 2009, p.31). Het is dus evenzeer fout om te beweren dat deze toename een meerkost van bijna dertig miljard per jaar betekent (De Standaard 2009). De meerkost zal geleidelijk oplopen en zal pas in 2050 8,2% van het bbp bedragen. Dit bbp zal evenwel veel hoger zijn dan het huidige bbp!

5. Denksporen om de draagkracht voor de pensioenuitgaven te verbreden

Uit het voorgaande is duidelijk dat pensioenen in elk geval in de toekomst meer zullen kosten aan de samenleving dan vandaag het geval is. Let wel, 8,2% van het bbp is geen te verwaarlozen bedrag. De opdracht die zich stelt is dus om na gaan hoe we in de komende jaren die meerkost van de vergrijzing zullen kunnen dragen.

De financiële en economische crisis die zich sinds 2008 heeft ontsponnen, heeft veel van de in het verleden opgebouwde scenario's op de helling gezet. Het is duidelijk dat, nu de taart overal kleiner wordt, de discussie over ieders aandeel alleen maar bitsiger kan worden. Een oplossingsstrategie voor de uitdagingen van de vergrijzing wordt er niet eenvoudiger op.

Binnen het totale overheidsbudget vormt de sociale zekerheid een belangrijke uitgavenpost vooral door het regime van de overheidspensioenen (in 2008 goed voor ruim 9 miljard euro). Daarnaast komt de overheid ook tussen in de financiering van het stelsel van de sociale zekerheid via de vaste rijkstoelage en via de alternatieve financiering (een percentage van btw- en andere belastingsinkomsten). Theoretisch wordt het leeuwendeel van de sociale zekerheid gefinancierd door de bijdragen van werkgevers, werknemers en van zelfstandigen.

Vier mogelijke denkpijlers komen geregeld aan bod, sommige al vaker dan andere, en kunnen als volgt worden samengevat: demografische maatregelen, verhogen van de activiteitsgraad bij de potentieel actieve bevolking, morrelen aan de pensioenleeftijd en tenslotte de beschikbare middelen aanwenden om de vergrijzing te dragen door beroep te doen op het solidariteitsbeginsel.

5.1. Een demografische oplossing?

We stipten reeds aan dat er vanuit demografisch oogpunt weinig ruimte is om de vergrijzingstrend om te buigen. Commentatoren wijzen nochtans regelmatig op de migratiepolitiek (en met name op selectieve migratie) als een beleidsoptie die, naast het op peil houden van de geboorten, de effecten van de vergrijzing zou kunnen temperen.

Om te beginnen wordt vaak vergeten dat de vergrijzing op zich reeds aanleiding is tot een toename van de bevolking. Wanneer we langer leven betekent dat immers dat elke nieuwe geboorte langer aanwezig zal blijven in de bevolking, en dat deze dus groeit. We hebben dit becijferd door de bevolkingsvooruitzichten 2007-2060 van het Federaal Planbureau over te doen onder gewijzigde basishypothese (in casu een niet toenemende levensverwachting). Deze rekenoefening leerde dat de verwachte toename van de levensverwachting tussen 2005 en 2040 in Vlaanderen leidt tot een bevolkingsgroei met ongeveer 300.000 personen in vergelijking met een hypothetische constante levensverwachting. Meer dan een derde van de totale verwachte aangroei vloeit dus voort uit de evolutie van de levensverwachting. Anderzijds bleek uit een gelijkaardige oefening waarbij de migratie geneutraliseerd werd, dat de bevolking in dat geval niet met 14% zou stijgen zoals het Planbureau voorspelt, maar daarentegen met 3% zou teruglopen. Met andere woorden: vanuit het standpunt van een constante totale bevolking van goed 6 miljoen Vlamingen in 2005, is het groei-effect ten gevolge van de vergrijzing niet groot genoeg om het lage geboortecijfer te compenseren. Maar met een kwart van de positieve migratiebalans die Vlaanderen vandaag kent is het risico van een bevolkingsdaling reeds weggenomen. Er mag dus wel gesteld worden dat een verdere aangroei van de totale Vlaamse bevolking in het verschiet ligt, al zou een stringent migratiebeleid in theorie de absolute bevolkingstoename op termijn kunnen stoppen. Migratie vanuit het buitenland en vanuit de andere Belgische gewesten zou echter een verjongend effect hebben en voorziet de economie van arbeidskrachten. De vraag is dus of een dergelijk beleid vanuit een economisch/demografisch standpunt wenselijk is, los van de humanitaire kwesties die er onlosmakelijk mee verbonden zijn.

Dat brengt ons tot de kern van het bevolkingsdebat: het gaat immers niet zozeer om de omvang als om de leeftijdssamenstelling. In 1987 schreven Lesthaeghe en anderen het artikel "Are immigrants substitutes for births?" (Lesthaeghe et al., 1991) waarin onderzocht werd in welke mate de vergrijzing tegengegaan kon worden via migratie. Deze vraag werd negatief beantwoord: de migratievolumes van de jaren '80 volstonden geenszins om de vergrijzing significant te beïnvloeden,

laat staan een halt toe te roepen. Inmiddels ligt de jaarlijkse netto-instroom echter vele malen hoger dan destijds. Alleen al tussen 2000 en 2006 groeide het jaarlijks migratie-overschot in Vlaanderen met meer dan 300%. Bovendien leveren de nieuwe migranten ook hun bijdrage tot het geboortecijfer. Het loont dus de moeite even na te gaan of de bevindingen van twintig jaar geleden ook in de gewijzigde situatie van vandaag nog standhouden.

Concreet werd nagegaan welke migratie-aantallen er zouden nodig zijn om het aandeel van de actieve bevolking op het peil van het jaar 2005 te bevriezen (nl. op 60%). Simulaties uitgaande van de vooruitzichten van het Planbureau met variatie van de migratieparameters, geven aan dat zonder migratie het aandeel van de actieven (20-65 jaar/totaal) met 9,5% zou dalen tussen 2005 en 2040: van 60% van de bevolking naar 50,5%. Met het verwachte migratievolume voor de komende 35 jaar bedraagt de achteruitgang van de actieven nog 7,5%. De verwachte migratie neutraliseert dus minder dan een kwart van de aangekondigde vergrijzing. Zou men de relatieve vergrijzing helemaal willen neutraliseren via het migratiebeleid, dan is daartoe een vertienvoudiging van het huidige migratievolume noodzakelijk, en moet een toename van de Vlaamse bevolking naar 20 miljoen eenheden in koop genomen worden. Het groteske van deze resultaten geeft aan dat de vergrijzing onafwendbaar is, en dat zelfs de meest drastische beleidsmaatregelen weinig effect zullen sorteren. Daarmee zijn de demografische krijtlijnen voor de toekomst getrokken.

5.2. Het verhogen van de activiteitsgraad

Het verhogen van de activiteitsgraad is een oplossing die centraal staat in de aanpak van de vergrijzing door de Europese Unie. De idee die hieraan ten grondslag ligt is de noodzaak om ondanks de vergrijzing de verhouding tussen de afhankelijke bevolking en de werkende bevolking zo goed mogelijk in evenwicht te houden. Dit resulteerde in de Lissabon-norm: alle Europese staten moeten ernaar streven om een activiteitsgraad te bereiken van 70% voor hun bevolking in de beroepsactieve leeftijd, d.w.z. tussen 15 en 64 jaar. Let wel, activiteitsgraad betekent nog geen werkgelegenheidsgraad: eenzelfde activiteitsgraad kan een zeer verschillende tewerkstellingsgraad en zeer hoge of lage werkloosheidscijfers dekken, op voorwaarde dat de werklozen beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt.

We wezen er reeds vroeger op dat er binnen de EU fundamentele problemen zijn met het gebruik van de activiteitsgraad als indicator (Deboosere, Lammens et al. 2009). Het cijferfetisjisme geeft deze indicator een aureool van objectiviteit. In werkelijkheid zijn de meetproblemen van die aard dat de activiteitsgraad zeer slecht de onderliggende realiteit weergeeft en dat eenzelfde verhouding tussen bevolking en gepresteerd arbeidsvolume tot zeer uiteenlopende activiteitsgraden kan leiden op basis van de nu gehanteerde meetregels. Zo is het algemeen gekend dat het gelijkstellen van deeltijdse en voltijdse tewerkstelling in de plaats van het gebruik van voltijdsequivalenten de onderlinge vergelijkbaarheid tussen landen aanzienlijk bemoeilijkt. Maar ook de wijze waarop studentenarbeid al dan niet in de arbeidstellingen wordt opgenomen is tussen landen onderling volkomen verschillend en heeft een aanzienlijk impact op de gemeten activiteitsgraad.

Veel fundamenteler is echter de onderliggende economische theorie zelf. De motivatie om de activiteitsgraad op te voeren volgt uit de theorie dat economische groei vooral gestimuleerd wordt vanuit de aanbodzijde aan productiefactoren (arbeid en kapitaal). Hoewel nogal wat economen

hierbij de kanttekening maken dat op korte termijn vooral de vraagzijde (consumptie) de groei bepaalt, geloven ze toch dat op lange termijn de aanbodzijde bepalend is. Het minste dat men kan zeggen is dat economen het onderling hierover verre van eens zijn en dat de aangenomen stellingen zeker betwistbaar zijn.

Los van de economische theorie is er de toetssteen van de praktijk. We kunnen niet anders dan vaststellen dat er sinds de crisis van de jaren zeventig in België (en in heel wat andere geïndustrialiseerde landen) een overaanbod bestaat van de productiefactor arbeid. De relatief lage activeitsgraden in België (ondermeer door prepensionering maar ook door het steeds langer studeren) hebben niet belet dat de werkloosheidsgraad permanent zeer hoog is gebleven. Het tekort aan arbeidskrachten in bepaalde streken gedurende korte periodes voor een aantal knelpuntberoepen doet hier niets aan af. De huidige wereldwijde crisis zal in tegendeel in de komende jaren leiden tot rationalisering en nog meer “overtollige” arbeidskrachten.

Men kan hiertegen opwerpen dat de factor arbeid teveel kost in België zodat investeerders op zoek gaan naar goedkope arbeidskrachten. De redenering is dan: maak arbeid goedkoper, dan blijft de productie hier en raakt iedereen wel aan het werk. Hoewel dit mantra vrijwel dagelijks wordt herhaald is het wat kort door de bocht. Het weefsel van de economie is aanzienlijk complexer en heel wat andere factoren zoals infrastructuur, ligging, productiviteit, opleidingsniveau, plaatselijke consumptie, etc. zijn hier minstens evenzeer van tel. Toch is de internationale concurrentie inderdaad een fundamenteel probleem zeker voor een exportgerichte economie als de Belgische. Het is met name een probleem omdat we binnen de Europese Unie zelf spelregels hebben ontworpen die ruim baan hebben gegeven aan de vrije markt terwijl er wat sociale wetgeving betreft daar weinig tegenover staat. Betekent dit dat, als we van de activiteitsgraad echt een hefboom willen maken om de verhouding tussen werkende en afhankelijke bevolking in evenwicht te houden, we arbeid goedkoper moeten maken? Dit kan een conclusie zijn waar sommigen voor opteren, maar vanuit economisch oogpunt kan dit tot een gevaarlijke neerwaartse spiraal leiden waarbij geleidelijk de binnenlandse consumptievraag opdroogt. Voor de werkende bevolking zelf betekent het onvermijdelijk een daadwerkelijke verarming want goedkopere arbeid kan enkel door rechtstreeks (of onrechtstreeks, d.i. terugschroeven van de sociale bijdragen) de loonkosten te verlagen. Een conclusie die ons terugbrengt tot het primaat van de politiek. De economische wereldzee bevaren is niet gemakkelijk, maar op de eerste plaats moeten we weten welke richting we willen uitgaan. In de afgelopen decennia hebben volgens Joseph Stiglitz marktfundamentalisten de economische internationale instellingen ingepalmd en er de politiek naar hun hand gezet. Ook een internationale instelling zoals het IMF, dat door Keynes, de intellectuele vader van het IMF, hoofdzakelijk was ontworpen om via collectieve actie de markt en de blinde concurrentie tussen individuele landen te controleren, is in de plaats tot een instrument geworden dat staten tot onmacht dwong en landen overlevert aan de vrije markt (Stiglitz 2002). Dit denkkader heeft in de afgelopen decennia ook de ontwikkeling van de instellingen en regelgeving binnen de Europese Unie sterk gedomineerd.

5.3. Het verhogen van de pensioenleeftijd

Ondanks het feit dat het verhogen van de activiteitsgraad om de vergrijzing op te vangen niet echt het wondermiddel is dat het lijkt, hebben velen zich achter dit objectief geschaard zonder dat het debat nog ten gronde werd gevoerd. Voor een aantal mensen leek dit ook de beste strategie om

“erger te voorkomen” en “de sociale zekerheid te redden”. In de mate dat het verhogen van de activiteitsgraad ook zou leiden tot een verhoogde tewerkstellingsgraad is dit een begrijpelijke keuze, maar we gaven al de beperkingen aan van die oplossing. Heel wat voorstanders van het verhogen van de activiteitsgraad hebben dus steeds bepleit dat de wettelijke pensioenleeftijd niet ter discussie kon staan. Men diende zich op de eerste plaats te concentreren op de werkelijke pensioenleeftijd en het arbeidspotentieel dat hier nog kan worden aangeboord. Dit heeft niet belet dat in heel wat landen de wettelijke pensioenleeftijd nu zelf onder druk komt te staan. Hoewel het argument van het tekort aan arbeidskrachten soms naar voor wordt geschoven is het duidelijk dat de kern van de zaak op de eerste plaats het terugdringen van de uitgaven voor pensioenen is.

Turkije, Griekenland, Hongarije en Tsjechië hebben allemaal recent aangekondigd de wettelijke pensioenleeftijd te willen optrekken tot 65 jaar. Sinds 1 januari 2009 is de pensioenleeftijd voor vrouwen in België, gelijk met deze van de mannen, op 65 jaar gebracht. In een aantal landen gaat de discussie over een verhoging van de pensioenleeftijd boven de leeftijd van 65 jaar. Australië, Duitsland en Nederland hebben een lange termijninvoering gepland of ter discussie gesteld tot 67 jaar, het VK zelfs tot 68 jaar. Verhoging van de pensioenleeftijd is ook aan de orde in Denemarken, Noorwegen, de VS en IJsland. Denemarken gaat het verst door de pensioenleeftijd op te trekken tot 67 jaar en vervolgens te koppelen aan de stijging van de levensverwachting.

Twee belangrijke problemen rijzen hier. Het eerste heeft te maken met de reële beschikbaarheid van de bevolking boven de 65 jaar voor de arbeidsmarkt. Het mag dan wel zo zijn dan de gezondheid van onze bevolking toeneemt, eenmaal de 65 jaar voorbij daalt het aandeel van diegenen die zich nog gezond voelen tot onder de 60% (SEE 2001, gezondheidsenquête 2004). Er is uiteraard een aanzienlijke variatie naar bevolkingsgroep en ipso facto naar beroepsgroep. Minstens even belangrijk echter is de vraag naar arbeid. De meeste landen kampen reeds met relatief hoge werkloosheidscijfers. De crisis dreigt dat voor vele jaren te bestendigen. Beide elementen zullen ertoe bijdragen dat in werkelijkheid een aanzienlijk deel van de nog niet gepensioneerde ouderen zullen terechtkomen in de ziekteverzekering, de werkloosheid of een andere vorm van bijstandsuitkering. Dit fenomeen heeft zich overigens al voorgedaan in ons land nog voor de crisis toesloeg. De verhoging van de pensioenleeftijd bij vrouwen zonder een echte toename van de tewerkstellingsvraag voor de betrokken leeftijdsgroep heeft alleen een verschuiving naar andere stelsels van de sociale zekerheid tot gevolg gehad. In België zou een verhoging van de pensioenleeftijd begrotingsgewijs wel eens bijzonder weinig effect kunnen resorteren. Gezien de lage vervangingsratio van de pensioenen en de lage waarschijnlijkheid om nog actief te kunnen blijven op de arbeidsmarkt (tenzij door plaatsen te blijven bezetten die potentieel door anderen kunnen worden ingenomen) zal het resulteren in een verschuiving die ook financieel voor de schatkist weinig baat zal brengen. In landen als Nederland, Griekenland of Denemarken, met hoge vervangingsratio's, is de winst van een dergelijke operatie voor het overheidsbeslag natuurlijk wel aanzienlijk. Elke vervanging van een pensioen gebeurt daar aan een veel lager tarief. In feite betekent een dergelijke operatie natuurlijk een reële verarming van een deel van de bevolking. Men hevelt personen over van het statuut van gepensioneerde naar het statuut van werkzoekende. Verder kan een dergelijke verhoging van de pensioenleeftijd ook implicaties hebben voor het realiseren van een volledige loopbaan en bijgevolg voor het uitgekeerde pensioenbedrag.

De conclusie is duidelijk: de verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd betekent voor de meeste rechthebbenden een inlevering en in sommige gevallen – voor wie de “activering” daarom geen

tewerkstelling impliceert - een reële verarming. In het algemeen is het nut van deze operatie alleen een besparing in de pensioenuitgaven en is het twijfelachtig of er maatschappelijk een batig saldo is. Voor België valt, met het huidige lage basispensioen, dat besparingsvoordeel zelfs grotendeels weg.

5.4. Creatieve oplossingen gebaseerd op het solidariteitsbeginsel

Belangrijk in deze discussie is dat we naast de lichtbak moeten durven kijken. Gezien de discussie wordt aangezwengeld naar aanleiding van de vergrijzing staren velen zich blind op de uitgaven en inkomsten die er rechtstreeks verband mee houden. Vergrijzing is echter niet de zaak van de ouderen in onze maatschappij. Vergrijzing van de bevolking is de enige logische evolutie van een moderne maatschappij en van de mensheid vandaag. Fundamenteel stelt ze de vraag naar onze maatschappelijke organisatie, naar onze doelstellingen en moet dit ook in een globaal debat worden aangepakt.

Het is stilaan duidelijk dat economische groei (uitgedrukt in bbp) op lange termijn niet houdbaar is als hoofddoel van ons economisch systeem (Sen 2000; Stiglitz 2002). In die zin is er overigens een flagrante tegenstelling tussen de groeiscenario's in de economie en de nood om op lange termijn verantwoord om te springen met de beperkte grondstofvoorraden en natuurlijke hulpbronnen op aarde. Productiviteitsgroei en economische groei in toename van het bbp hoeven dus niet noodzakelijk samen te gaan. Productiviteitsgroei kan vertaald worden in hogere output of in beperking van tijdsinvestering. Meer vakantie, minder uren werken of minder lang werken zijn minstens even belangrijke bijdragen tot het bruto nationaal geluk. Dit is op de eerste plaats een politiek debat met maatschappelijke keuzes waarbij vanuit de optiek van een duurzame toekomst al herhaaldelijk is gewezen op het feit dat ons huidige economisch groeimodel grenzen heeft.

De toename van de kost van de pensioenen is een belangrijke uitdaging, maar er is geen enkele reden om aan te nemen dat ons sociaal zekerheidsstelsel en onze economie dit niet zou kunnen dragen. De pensioenkost loopt vandaag in het overheidsbudget op tot 9,1% van het bbp. Volgens de ScvV in haar jaarverslag van 2009 zou de pensioenkost tegen 2050 14,4% van het bbp bedragen. Een aanzienlijk deel van de geproduceerde rijkdom zal dus naar pensioenen gaan. Maar zelfs met een jaarlijkse economische groei die maar half zo hoog ligt als het referentiescenario van de ScvV zal de aangroei in totale geproduceerde rijkdom nog steeds minstens dubbel zo hoog liggen als de totaliteit van de pensioenkost en meer dan vier keer hoger dan de aangroei in pensioenkosten. Op korte termijn, tegen 2014, zou de budgettaire kost van de pensioenen met 1,2% van het bbp stijgen. Een meerkost die niet eens de helft bedraagt van de inkomsten die de Belgische staat jaarlijks derft door de recente belastingshervorming ten voordele van de hoogste inkomens.

De huidige begrotingstekorten, met een olopemde staatsschuld en mogelijk een nieuwe rentesneeuwbal tot gevolg, zijn op lange termijn een veel grotere bedreiging. De belastingshervorming van de afgelopen jaren was in het licht van de aankomende vergrijzing wellicht niet de meest aangewezen strategie. Bovendien lijkt het erop dat deze hervorming vooral de hoogste inkomens ten goede is gekomen. Er is geen ruimte om dit debat hier uit te werken, maar een aantal denkpijlers, die ook in onze buurlanden worden bewandeld, zijn wellicht interessant. Er zijn bijvoorbeeld weinig argumenten om selectieve belastingshervormingen op de hoogste inkomens uit te sluiten als middel om de begroting in evenwicht te krijgen.

Ook binnen de groep van gepensioneerden is er een groot onevenwicht tussen diegenen die over een woning beschikken en diegenen die moeten huren. Het verwerven van een eigen woning is ook een vorm van sparen die deel uitmaakt van het pensioensparen. In die zin kan het niet de bedoeling zijn om de eigen woning zwaarder te belasten. Toch zijn er een aantal belangrijke bedenkingen te maken: het niet langer doorvoeren van de perequatie en het proces van suburbanisatie hebben een fundamenteel onevenwicht teweeggebracht tussen de kadastrale inkomens van eerder bemiddelde middengroepen enerzijds en stadsbewoners (zowel bemiddeld tot vrij arm) anderzijds. Bovendien is dit een breder probleem dat ook nauw verband houdt met het duurzaam wonen en het bevorderen van de stad als aangewezen leefmilieu. Daarnaast zou kunnen worden overwogen of het niet aangewezen is om de hypotheekaf trek te beperken tot de eerste woning en/of tot een maximumbedrag. In Nederland staat ook een belasting op de duurste huizen ter discussie. Het Verenigd Koninkrijk van haar kant heeft besloten een "wealthy house tax" in te voeren (International Herald Tribune 2009).

In elk geval loont het de moeite om in dit debat stil te staan bij de doelstellingen van de economische politiek en het idee dat de economie moet blijven groeien. De productiviteit moet groeien, maar een belangrijk deel van de toegenomen productiviteit kan precies gebruikt worden om de vergrijzing te betalen. Dit is geen verarming voor wie werkt! Productiviteitsverhoging is het resultaat van technologische innovatie en van hogere opleiding. In dit opzicht heeft België een performante infrastructuur. Hogere opleiding tover je niet plotseling tevoorschijn, het is het resultaat van een langdurig proces van kwaliteitsverbetering. In die zin kan de grote toename van jongeren die langer studeren ook een geschikte keuze zijn om de toekomst meer competitief in te gaan. Omgekeerd ondergraven het bestendigen van de sociale ongelijkheid binnen ons schoolsysteem en de hoge percentages ongekwalificeerde uitstroom onze toekomstige economische efficiëntie.

6. Besluit

Pensioenen zijn uiteraard een stijgende kost in een vergrijzende maatschappij. Repartitie of kapitalisatie maakt in dit opzicht geen verschil. In elk geval laten de groei van de productiviteit en van het bbp voldoende speelruimte om deze kost te dragen. Dit belet niet dat er een grondig debat moet worden gevoerd over de verdere uitbouw van het pensioenstelsel waarbij de draagkracht en legitimiteit van de sociale zekerheid centraal staan. Misschien kan hier vertrokken worden van een basisrecht en een basisinkomen (in feite reeds ingebouwd zowel in het principe van overlevingspensioenen als in het principe van gelijkgestelde prestaties om de pensioenloopbaan op te berekenen) enerzijds en een volwaardig pensioen in een eerste pijler anderzijds? Het eerste maakt deel uit van het zorgprincipe dat een moderne welvaartsmaatschappij aan al haar burgers aanbiedt. Daarbovenop kan in een eerste pijler een volwaardig pensioen worden opgebouwd via de arbeidloopbaan.

De sociale zekerheid, in de brede betekenis van het woord - als alomvattend systeem van alle aspecten van solidariteit en bij uitbreiding van herverdeling van inkomens - of in haar meer beperkte definitie - als dekking tegen de risico's zoals gedefinieerd in de Conventie 102 van de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) - heeft een cruciale rol gespeeld in het vergrijzingsproces van onze bevolking. Ze vormt het basismechanisme dat ervoor gezorgd heeft dat in alle hooggeïndustrialiseerde landen, na een moeilijke startperiode bij het begin van de industrialisatie,

alle burgers hebben kunnen meegenieten van hogere overlevingskansen en van een betere gezondheid. In die zin vormt de sociale zekerheid de alfa van de vergrijzing van de bevolking: niet het ouder worden van de individuele mens, maar het feit dat iedereen die geboren wordt vandaag aanzienlijk meer kans heeft op een oude dag. De sociale zekerheid vormt het sluitstuk van de stijgende levensverwachting. Ze zorgt ervoor dat de formidabele wetenschappelijke en technologische vooruitgang, met name ook in medische knowhow, wordt omgezet in welzijn en gezondheidszorg toegankelijk voor iedereen. Het feit dat de socio-economische ongelijkheid in levensverwachting en vooral in gezonde levensverwachting nog steeds onaanvaardbaar hoog is, doet niets af van dit basisgegeven. Integendeel, het dwingt ons om de onvolmaaktheden van het systeem aan te pakken en het verder te verfijnen. Het moet ons aansporen om uitermate voorzichtig om te springen met de verworvenheden van het stelsel dat onze ouders en grootouders mee gestalte hebben gegeven. Meer nog dan veel technische verbeteringen, die zeker nog kunnen worden aangebracht, is het in die zin van belang om het basisprincipe van solidariteit te blijven koesteren en door te geven aan de jongere generaties. Het is precies die solidariteit die de basis heeft gelegd voor het succes van de vergrijzing. Het is diezelfde solidariteit die nodig zal zijn om de wereld in de komende decennia leefbaar te houden en tegelijk uiteindelijk de gehele mensheid te laten delen in het succes van de vergrijzing.

Bibliografie

André, C. & C. Hermann (2009). Privatisation and Marketisation of Health Care Systems in Europe. Privatisation against the European Social Model, A Critique of European Policies and Proposals for Alternatives. M. Frangakis, C. Hermann, J. Huffschild and K. Lorant. Basingstoke, Macmillan: 129-144.

Atkinson, A. B., T. Piketty, et al. (2009). "Top Incomes in the Long Run of History." NBER Working Paper Series(15408): 102.

Baldwin, P. (2009). The Narcissism of Minor Differences: How America and Europe are Alike. Oxford, Oxford University Press.

De Standaard (2009). "Het gat van 25 miljard: hoe bang moeten we zijn voor ons pensioen? Als de ijsschots smelt." De Standaard: 14-15.

Deboosere, P., S. Gadeyne, et al. (2007). Demografie van de gezondheid in Vlaanderen 1975-2005. Ouderen in Vlaanderen 1975-2005. B. Cantillon, K. Van den Bosch and S. Lefebure. Leuven, acco: 43-78.

Deboosere, P., L. Lammens, et al. (2009). De goocheltruc met de afhankelijkheidsratio of een pleidooi voor het invoeren van een onderhoudscoëfficiënt. Ouderen in Vlaanderen en Europa: tussen vermogen en afhankelijkheid. B. Cantillon, K. Van den Bosch and S. Lefebure. Leuven, acco: 19-51.

Ezzati, M., A. B. Friedman, et al. (2008). "The Reversal of Fortunes: Trends in County Mortality and Cross-County Mortality Disparities in the United States." PLoS Med 5(4): e66.

Federaal Planbureau (2008). Bevolkingsvooruitzichten 2007-2060. Brussel. **105**: 138.

Fogel, R. W. (2004). The Escape from Hunger and Premature Death, 1700-2100. Cambridge, Cambridge University Press.

Gourbin, C. & G. Wunsch (1999). "Alzheimer's Disease: Data, Levels and Caring Strategies." Working Paper 1: 18.

Hobsbawn, E. (1995). The Age of Extremes, The short Twentieth Century 1914-1991. London, Abacus.

International Herald Tribune (2009). "Whealthy house tax." International Herald Tribune.

Lesthaeghe, R., H. Page et al. (1991). "Are immigrants substitutes for births?" Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 17(3): 281-314

Lesthaeghe, R. & P. Deboosere (1995). De demografische componenten van de bevolkingsveroudering in de Belgische economische context: een exploratie op lange termijn. De Sociale Zekerheid verzekerd? M. Despontin and M. Jegers. Brussel, VUBPRESS: 81-117.

Mura, T., J.-F. Dartigues, et al. (2009). "How many dementia cases in France and Europe? Alternative projections and scenarios 2010-2050." European Journal of Neurology **Epub ahead of print**.

Nusselder, W. (2003). Compression of Morbidity. Determining Health Expectancies. J.-M. Robine, C. Jagger, C. D. Mathers, E. Crimmins and R. M. Suzman. Ontario, John Wiley & Sons, Ltd.: 35-58.

OECD (2009). Society at a Glance 2009 - OECD Social Indicators.

Pensioendienst voor de Overheidssector. (2009). Retrieved 20/09/2009, 2009, from <http://www.pdos.fgov.be/pdos/statistics/>.

Pironet, E. (2009). Ze kijken hier nooit verder dan de begroting van volgend jaar. Knack.

Pollack, A. (2009). For Profit, Industry Seeks Cancer Drugs. The New York Times. New York.

RVA (2008). Jaarverslag 2008. Brussel.

Sen, A. (2000). Vrijheid is vooruitgang. Amsterdam, Uitgeverij Contact.

Sexton, S. (2003). Trading Healthcare Away: the WTO's General Agreement on Trade and Services (GATS). Restructuring Health Services. K. Sen. London, Zed Books: 33-52.

Singer, N. (2009). Behind some medical papers, a drug firm's hidden hand. The International Herald Tribune. Paris.

Stiglitz, J. (2002). Globalization and its Discontents. London, Penguin Books.

Studiecommissie voor de Vergrijzing (2008). Jaarlijks Verslag mei 2008. Brussel, Hoge Raad van Financiën: 116.

Studiecommissie voor de Vergrijzing (2009). Jaarlijks Verslag juni 2009. Brussel, Hoge Raad van Financiën: 120.

U.S. Census Bureau. (2009). Retrieved 07/11/2009, 2009, from <http://www.census.gov/hhes/www/income/histinc/IE-1.pdf>.

University of California Berkely (USA) and Max Planck Institute for Demographic Research (Germany)
Human Mortality Database.

Van de Velde, M. (2006). De Sociale Zekerheid. Leuven, Air Lines.

Van Oyen, H. & P. Deboosere (2008). "Tendensen in de volksgezondheid in België tussen 1997 en 2004." Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid **50e jaargang**(2): 249-286.